

ҰЛТТЫҚ РУХ ПЕН ҰЛТТЫҚ НАМЫСТЫҢ ЖАРШЫЛАРЫ**THE MESSENGERS OF NATIONAL SPIRIT AND NATIONAL HONOR****Assem SAGATOVA**

Candidate of philosophical Sciences, associate Professor, Karaganda state technical University, asem.sagatova@list.ru

Zaurech NURLIGENOVA

Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Kazakhstan, Karaganda, sauresch_nur@mail.ru

ТҮЙІНДЕМЕ

Рухы өршіл, жігер-қайраты асқақ, қайсарлы бабаларымыздың ерте дүние тарихынан елінің мүддесі мен тағдыры жолында қаншама қиын-қыстау тарихи сынақтарды бастан кешкен еді. Сол қиындықтарға қарамастан алға қойған ұлы мақсат-мұрат – «Мәңгілік Ел» орнату жөніндегі асыл арман болған еді. «Мәңгілік Ел» - асқар таулар мен сағымы көлкіген сайын далада күн кешкен қарапайым қалың елдің көкірегіндегі мұраттар мен ізгі тілектерінің көрінісі.

Ерте дүние тарихынан түркі қағандары өз иелігіндегі ұлыстардың әдет-ғұрыпы, наным-сенімдері, тіліне сыйластықпен қараған әрекеттері қазіргі таңда ұрпақтар сабақтастығымен қазақ халқының өмірлік ұстанымдарының көрінісі іспеттес рөл атқаруда. Түрлі ұлыстардың құтты мекен жеріне айналған еліміз бейбітшілік пен келісім рухының айғағы. Тарихтың керуен көшінде сабақтастық деген ұғым бар. Ғасырлар бойы рухани тұтас бір игілік дәстүрін жалғастырып келген, адамзат ұрпағының сонау ежелгі тіршілік болмысымен тікелей сабақтас рухани кемелділікті түйсіну ерекшелігі қайнар бастау ретінде жұртшылық игілігіне айналдырылған.

Ұлы Дала рухы – еліміздің береке-бірлігі, игілігі мен ырзығы, бейбіт өмір мен тұрақтылығы, бақыты мен дәулеті, достығы мен бауырмалдылығының болашақ бағдарының арқауы. Жалпыұлттық игіліктің биік гуманистік мұраттарынан «Мәңгілік Ел» идеясы өз бастауын алса керек. Жұмыста бабалар дәстүрін асқақтатуда олардың рухани-мәдени құндылықтық асыл мұраларының қазіргі таңдағы ұрпақтар сабақтастығының рухани жаңғыру кемеліне көтеру мәселелері жан-жақты зерделенген. Жалпы ұлттық болашақтың ұтымды ізденістері ретінде ел мүддесі мен тағдырына қатысты ұлтаралық келісім мен татулықтың өркен жаюына ықпал еткен бабаларымыздан талай ұрпақтары қалыптастырған достық пен туыскандық дәстүрінің қырлары тереңнен сараланған.

Елді елдікке, ынтымаққа, бірлікке бастайтын және сол жолда жанын сала күрескен саяси қайраткерлерді туғызатын – заман екендігі тарихи таным. Тарихтың терең-терең қатпарларына көз жіберер болсақ, елдің есі мен санасында ұзақ уақыттан бері сақталып келе жатқан небір орасан оқиғалардың саликалы соқпақтарына көз жеткізуіміздің өзі - тарихи таным. Сол соқпақтардың бойында еліне елеулі еңбек сіңіріп, қаһармандық қызмет атқарған ірі-ірі тұлғалардың өмірі мен тарихта қалдырған іздері әлі күнге дейін сайрап жатыр. Халық өз басына қатер төнген шақтарда, тағдыры таразы басына түскен алмағайып сәттерде бар күш-қайратын, әлін зобалаңға қарсы қойып, ақыл-парасатымен, білімімен, білегінің күшімен арашаға түсіп, сол жолда шыбын жанын аямаған, елінің, ұлтының тәуелсіздігін, бостандығын қорғаған нар тұлғалы, алып азаматтардың ерлігін де, есімін де еш уақытта ұмытпайды. Қайта уақыт өткен сайын қадір-қасиетін арттырып, асқақтата түседі. Тарих – өткен өмір, оны өзгертіп, өңдеп жазуға болмайды. Бірақ тарихта жақсы да, жаман да болады дейміз. Себебі, ол өмір болған соң, өмірде қарама-қайшылықсыз болмайды. Яғни бұл табиғи заңдылық. Сол тарихты зерттеп, талдау жасау арқылы ғана өз уақытындағы ірі-ірі тарихи тұлғалар халықтың дұрыс бағасын алады. Қазақ халқы өзінің бұрынғы-соңғы тарихында небір қилы замандарды өткізген. Сол қилы замандар халқымыздың рухани өмірі мен тәжірибесінде өшпес із қалдырған. Оның басында тұрған данағөй тұлғалар екендігі, әрине, тарихи дерекке жататындығында еш күмән жоқ. Соған қарағанда белгілі бір әлеуметтік, саяси және мәдени кеңістікте өзіндік тарихи болмыстың терең қатпарларынан шыңдалып нәр алған құдіретті күшке айналған. Кез келген халықтың ойлау жүйесі ұлттық болмыстың дамып, шыңдалуына негіз болған.

Қазіргі таңда рухани жаңғыру бұл - зерделі танымда ата-бабалар мұрасын тереңірек ұғынуға, ұлттық болмысымыздың тарихи тамыры болатын дүниелерді білуге деген ұмтылыс.

Кілт сөздер: рух, мақсат, мұрат, жалпыадамзаттық құндылықтар, Ұлы Дала, жалпыұлттық игілік, бабалар дәстүрі, ұрпақтар сабақтастығы, болашақ, рухани жаңғыру, ел мүддесі.

ABSTRACT

Since the early history of our land, the spirit of ambitious, energetic ancestors have experienced many difficulties in the development of the country. Despite these difficulties, there was a noble dream to establish the ultimate goal - the Eternal Country. "Eternal Country" is a manifestation of ideals and the best qualities in the heart of the native country, the country of the great steppes and vast mountains.

Since early world history, the respect of Turkic khans to their customs, beliefs and respect for the language of their own ethnic groups are now seen as a manifestation of the way of life of the Kazakh people. The country, which has become a glorious settlement of different nationalities, is a testament to the spirit of peace and harmony. In history there is the concept of continuity of generations. The centuries-old tradition of spiritual well-being, the distinctive feature of the concept of spiritual perfection, which is directly related to the longevity of the human race, has been made public as a source. Do not go unnoticed by the incredible wisdom inherent in mankind, from century to century, steadily transmitted from generation to generation.

The spirit of the Great Steppe is a blessing, prosperity and prosperity of the country, the basis of peaceful life and stability, happiness and joy, the future of friendship and brotherhood. From the high humanistic ideals of national wealth, the idea "Eternal Country" was to begin. In the work, the traditions of ancestors aimed at increasing the spiritual heritage of the spiritual and cultural and cultural heritage, spiritual upbringing of modern generations are studied in detail. Being a rational search for a national future, it differs profoundly from the boundaries of the tradition of friendship and brotherhood created by many generations of our ancestors, which contributed to the prosperity of interethnic harmony and harmony in the interests and destiny of the country.

Historical cognition that it is the time when the country is bringing political figures to the country, to solidarity, unity, and to struggle against it. Looking at the deep and deep roots of history, it is the historical knowledge that we can convey to the weighty path of some of the great events that have persisted for a long time in the minds and consciousness of the country. The tracks left behind by the great men and women who have worked hard on their country and worked heroically on that path are still sung. At the time when the people were in danger, their destiny was in the midst of the scales and the power of their minds and minds, the power of their intellect, knowledge, and the power of the wrists, it will never forget the heroic deed and the name of gentlemen. Over time, it becomes more dignified and honored. History is the past, it can not be changed or edited. But in history we say good and bad. The reason is that life will not be contradictory in life. That is natural law. By studying and analyzing those stories, only the largest historical figures of their time receive the right assessment of the population. The Kazakh people have spent a long time in their past and present history. These ancient times have left an indelible mark in the spiritual life and practice of our people. Of course, there are no doubts about the fact that the wise men who were at the beginning were part of the historical record. In contrast, in a particular social, political and cultural space, it has become a potent force that has grown from the deep layers of the historical reality. The thinking system of any nation has given rise to the development of national identity.

At present, spiritual revival is an aspiration for a deeper understanding of ancestral heritage and a knowledge of the roots of our national identity.

Key words: spirit, purpose, ideal, universal values, Great steppe, national good, traditions of ancestors, continuity of generations, future, spiritual revival, national interest.

Ұлттың өзіндік келбетін танытатын оның - өршіл рухы, асқақтаған жігер-қайраты, әрі өз елінің мүддесі мен тағдыры жолындағы қайсарлығы мен ерлігі. Осындай болашаққа, жасампаздыққа ұмтылыстар алға қойған асыл арман— «Мәңгілік Ел» орнату жөніндегі ұлы мақсат-мұраттарға айналған еді. Көкірек түбінен халықтың мұратына, ізгі тілегіне айналған сара жолды игеру жеке тұлғалардың көпшілік алдындағы жауапкершілігін арттыра түскен болатын.

Қалыптасқан тарихи дәстүр үлесінде қазіргі уақытта халқымыздың өмірлік, этикалық ұстанымдарына айналған түркі қағандарының өз иелігіндегі ұлыстардың әдет-ғұрыпы, наным-сенімдері, тіліне сыйластықпен қараған іс-әрекеттері дүниетанымдық басымдықтарының көрінісі ретінде мәндік мазмұнын танытады. Оның түп негізінде адамгершілік бағдарлары жатқандығы анық. Әрі тарихтың керуен көшімен ұрпақтар

сабақтастығына негіз болса керек. Осылайша, табиғат пен әлеуметтік дүниедегі әрбір құбылыстың ішкі мәнін тұтас бір тіршілік болмысының көрінісі ретінде рухани кемелділікті түйсіну ерекшелігінің қайнар бастауы жұртшылықтың игілігіне айналдырылған.

Ғасырдан ғасырға жалғасқан адамзаттық керемет қадір-қасиетке ие болған өшпес даналық үлгілерінің үрдісі өзінің даму жолында өткен кезеңдер игілігі - жалпыадамзатқа ортақ құндылықтар ешқашан да ескерусіз қалмаған.

Сенім, дәстүр, ашықтық және төзімділік ұғымдары – бұл рухани сүйеніш табар сарқылмас шабыт бастауы болған, әрі көне дүниелерден тамыр тарта отырып, тарихи әлем тынысын тереңінен бойлауға тырысқан ізгілік үлгілері. Тіршілік бастауы, жаратылыс күдіреті, әр қилы замана адамдарының тағдыры баяндалатын тарих беттері әр халықтың әлем күмбезін өзінше жүйелеуге, ой-таным күдіретімен бейнелеуге ұмтылған ұрпақтарымен философиялық терең астар, жаңаша мән-мазмұн алып, рухани жағынан байи түскені белгілі. Халықтық түсінікте дәстүрлі тағылым дегеніміз адамның рухани дүниесін сыртқы табиғат құбылысымен тану арқылы қалыптастыру болып табылады. Соған қарағанда, көне дәуір мұралары табиғи дүниесі үйлесімділігінен бастау алған адамдар арасындағы бауырластық пен парасаттылықты, татулық пен өзара түсіністікті, туған жеріне деген отансүйгіштік қадір-қасиеттерін ешқашан да естен шығармауды қажет етеді.

Халқының мың жылдық даналығын бойына сіңірген ұрпақтар жалғастығының рухани дәнекер ретіндегі рөлі зор. Туған халқының басқа елдерді зерде мен зейін, қабілеттілігі арқасында таңқалдырып қана қоймай, еркін елде, азат қонысты өз тарихының жаңа бір кезеңіне бой сермеп, елінің бақытты болашағына сенген еді. Ұлт мүддесіне қатысты зерделі, саналы ой-пікірлерді ортаға салған ұлттың ұлағатты тұлғаларының іс-әрекеті, қызметі ұлттық танымға, рухани өмірге кең өріс әкелді. Халқымыздың азаматтық тарихы жаңаша байыпталған уақытта, ежелгі дәуірден күні бүгінге дейінгі кезең ұлттық мұрат тұрғысынан зерделеніп, кең құлашты зерттеулерді қолға алғызды.

Бірлігінен айрылмаған, ұлттық санасынан арылмаған елдің рухани тізгіні ендігі жерде елінің біртұтастығын көкसेген мұрат-мүдделерге бағытталған еді. Ежелгі мұра - ұлттың тұтастығын сақтауда оның рухына жол беріп, болашаққа бой сермеген, айрықша қуатты құбылыс ретінде өміршеңдігімен елдің көкірек көзін ашты. Ұлттық рухтың ауыр салмағы осындай мұраларды тудырған қайраткерлерге түскен еді. Өткен тарихтың руханият арналарын қайта көтеруде көне мұралардың деректану көзі ретінде мән атқаратындығы айдан анық. Себебі, бұл руханияттар ата-бабаларымыздың қайратын, ерлігін, ұлттық рухымызды дәріптейтін танымдық тағылымдары болды. Қайраткерлердің тұлғалық қадір-қасиеттерін танытатын олардың көркемдік үлгі-өрнектер дәстүрі, қоғамдық ой-пікірлері, философиялық көзқарастары – барлығы да өз заманының тілек-талаптарына сәйкес қалыптасқан. Тек сөзімен ғана емес, адамдар мұраты үшін тындырған ісіне қарасаңыз да дана тұлғалардың ізгі ниеті «Мәңгілік Ел» идеясымен дараланып тұрады.

Адамзат баласына тән абзал қасиеттердің бәрінің де бастауы – рухани мұраларға негізделеді. Кез келген жағдайды жан-тәнімен сезінетін иманды, мінезді қазақтың мәңгілік асыл рухы оның ұлт, мемлекет ретінде сақталып қалуының кепілі болды.

Мұның бәрі әр заманда қалыптасқан философиялық, қоғамдық, саяси және әлеуметтік көзқарастардың мән-мазмұнымен өз көріністерін тапқан. Адамдық, азаматтық қасиеттердің болмыс-бітім де осы ата-бабалар дәстүрінен жалғастық тапқан. Бүгінгі жас толқын, жаңа буын өкілдеріне іскерлік, дарындылықты ғана емес, сонымен қатар ұлтын сүйетін, өзінің туған жеріне деген шексіз махаббатымен болашақта еліне, жеріне еңбек жасай отырып, тұлғалық дәрежеге лайық болатындай күш-қуат беретін ұлтымыздың рухы осылайша барлық жерде ұлттық өрісін кеңінен жайса деген ниеттеміз. Рухани ізденісті әрі ұрпақтар

сабақтастығы арқылы халқымыздың ғасырлар бойғы қалыптасқан тарихи тамырынан да танимыз.

Тарих тағылымын бүгінгі көзқарастар шеңберіне салсақ, данышпан қайраткерлер тағдыры ойлана білген жас ұрпақ үшін аса күрделі дүниетаным негіздері жатқандығы айғақ. Осы дәстүрлерден бастау алған, кейін кең арнаға түсіп дамыған алдыңғы қатарлы идеялар, халықтың азаттығын биікке көтерген, еркіндікті тәуелсіздік тұғыры еткен жарқын көріністер – халықтың түпкі түбегейлі арман-мүдделерін терең түсінуден туғаны анық. Бұл жерде ойлау қарымындағы логикалық таным жүйесі өмір тәжірибесінен қорытқан өзіндік ой түйіндеу ерекшелігі өрісінен көрінеді. Сонымен бірге, ойдың логикалық дара мәнділік сипатын ой-толғамдық үлгілердегі диалектикалық толассыз тіршілік мазмұнынан тани аламыз. Адамзаттың рухани дүниесін жетілдіруде тарихи тағылым сабақтары, дала ақылмандарының өнегелік өрістері өзіндік рөл атқарады.

Негізгі мәселе - дала данышпандарының адамдарға үлгі болатын моральдық-адамгершілік, өнегелік өсиет сөздерін, ақылманды іс-әрекеттерін келер ұрпаққа тәлім-тәрбие болсын деген ниет. Себебі, мемлекетіміздің бақ-берекесі, тыныштығы, болашағы, басқа елдермен бейбіт, рухани-мәдени қарым-қатынасы, сұхбаты осы жалғастылықта. Сол сөздерді түсінер жүрек, қабылдаушылық ниет, қорытындылайтын ақыл-ой, тұжырым-түсініктер, нәтижесінде қимылдары ізетті, ісі әділетті әрі орынды, халқымыз бен мемлекетіміздің игілігі үшін еңбек ететін азаматтар болса деген тілек. Адамды кемелділікке жеткізетін байлығы да, шыққан тегі мен ортасы да емес, оның алған, қабылдаған тәрбиесі мен мәдениеті, жоғары адамгершіліктік, кісілік қасиеттері.

Тарихи танымның бір кереметі ол болашаққа сабақ болатын тамыры тереңде жатқан, елін елдікке, ынтымақ-берекеге, бірлікке бастайтын, сол жолда жанын сала күрекен қайраткерлерді туғызатын – заман қажеттілігі екендігін көрсетуінде.

Сол соқпақтардың бойында еліне елеулі еңбек сіңіріп, қаһармандық қызмет атқарған текті, әрі намысты қолдан бермеген тұлғалардың ерлігі мен туған жердің киелілігін дәріптеудегі парасаттылықпен жасаған әрекеттері әлі күнге дейін сайрап жатыр. Халық өз басына қатер төнген шақтарда, тағдыры таразы басына түскен алмағайып сәттерде бар күш-қайратын, әлін зобалаңға қарсы қойып, ақыл-парасатымен, білімімен, білегінің күшімен қандай іс-әрекетті қолға алса да оның мән-мазмұндық бастауының өзегінде адамгершілік қадір-қасиеттер тұрған, елінің, ұлтының тәуелсіздігін, бостандығын қорғаған нар тұлғалы, алып азаматтардың ерлігін де, есімін де еш уақытта ұмытпайтындығы хақ. Қайта уақыт өткен сайын қадір-қасиетін арттырып, асқақтата түседі. Тарих – өткен өмір, оны өзгертіп, өңдеп жазуға болмайды. Бірақ тарихта жақсы да, жаман да болады дейміз. Себебі, ол өмір болған соң, өмірде қарама-қайшылықсыз болмайды. Яғни бұл табиғи заңдылық. Соған қарағанда әрбір тарихи дәуір өз танымдық жүйесінде таным өрісі рухпен астасып жатқан адамгершілік бастаулардың негізін қалыптастырады, әрі насихаттайды, әрі ұрпақтар сабақтастығына аманат қалдырса керекті. Сол тарихты зерттеп, талдау жасау арқылы ғана өз уақытындағы ірі-ірі тарихи тұлғалар халықтың дұрыс бағасын алады. Қазақ халқы өзінің бұрынғы-соңғы тарихында небір қилы замандарды өткізген. Сол қилы замандар халқымыздың рухани өмірі мен тәжірибесінде өшпес із қалдырған. Оның басында тұрған данагөй тұлғалар екендігі, әрине, тарихи дерекке жататындығында еш күмән жоқ. Соған қарағанда белгілі бір әлеуметтік, саяси және мәдени кеңістікте өзіндік тарихи болмыстың терең қатпарларынан шыңдалып нәр алған күдіретті күшке айналған. Кез келген халықтың ойлау жүйесі ұлттық болмыстың дамып, шыңдалуына негіз болған.

Ел тарихындағы XVII-XVIII ғасырлар – қазақ халқы үшін күрделі оқиғаларға толы, тарихи тағдыры сынға түскен кезең еді. Ел болып өзіндік болмысын саралау, мемлекет болып өз тағдырының тізгінін ұстау, іргелі көрші елдің жаугершілігіне байланысты ауыртпалықтар

сияқты кесек-кесек тарихи жүктер осы кезеңнің белін қайыстырғандай. Осыны пайымдап-ақ қазақ халқы тарих сахынасында бірде опық жеп, бірде тығырыққа тірелгендей күй кешсе де, әйтеуір әрекетсіз болмағанын көреміз. Ал мұндай әрекетке бастайтын, әрине, асылы халқының болашағын ойлаған ерен ерлер, жеке тұлғалар екендігі айдан анық. Ал қазіргі таңда еліміздің тәуелсіздігі таңында бұл құбылыстардың мән-мазмұны, маңызы арта түсуде. Сонымен осы тарихи құбылыстарды белгілі бір кеңістікке, географиялық ортада, мерзімде бірде құйын соққандай тездететін, бірде су сепкендей баяулататын мемлекет қайраткерлері, азаттық туын желбіреткен айбынды батырлар, даналық пен ұстамдылықтың арқауы – атақты би-шешендеріміз бен жырауларымыз. Бұл рухани жаңғырудың арқауы болса керек. Еліміз ұлан-ғайыр Дала топырағынан нәр алған аса бай рухани тарихымен төл ұлттық болмысымызға негіз болған. Осындай шетсіз де шексіз далада халқымыздың рухани байланысы еш уақытта да үзілмеген.

Оның бастауында алғы философиялық ой-санасымен тікелей байланысты. Бұл халқымыздың сан ғасырлар бойы қорланған даналығының қазіргі рухани жаңғыру жағдайында ұлттық келбетін тереңінен танытатын өзекті қырлары болашақ ұрпаққа берері мол. Рухани мұралардың қалыптасуы мен дамуын жаңаша саралап, зерделеуге мүмкіндік берілді, жаңа бағыт-бағдарлар, пайым-көзқарастар және тұжырымдарға жол ашылды.

Еліміздің рухани танымдарының бастауы бұл – түркілік әлемінде жатыр. Түркілік дүниенің данышпан ғұламаларының сол заман шеңберінен асып, қазіргі уақытта мән-мазмұнының маңыздылығымен, тәлім-тәрбиелік бағдарымен таным көкжиегімізді жасампаздық тағылымдарға бастайды, жетелейді. Әрине, бұл тек халқымызға ғана тән рухани дәстүр екендігінде сөз жоқ.

Бұл дүниенің шегі жоқ, шеті жоқ. Бұны таныған тек сол дүние жаратқан Адам, оның пендесі болса керек. Соған қарағанда бабаларымыздың ой тұңғығына жетелейтін «дауылпаз» сезімдері осы күйді бастан кешіргендей әсер қалдырса керек. Бұл сәттерді қазіргі таңда келер ұрпақ ой елегінен өткізіп, сол тарихтың сан қатпар сәттерін жадыда ұстау ол – бабалар дәстүріне, мұрасына деген ізет, ол тарихи тағылым, тарих сабақтастығы. Дүниені тану, түйсіну, тұшыну, туған еліне деген құрметі, сүйіспеншілігі - бабаларымыздың данагөйлігінің құдіреттілігінің күш-қуаты болса керекті.

Ұлы Дала көшпелілері мыңдаған жылдық өмір тәжірибесі арқылы көкжиекпен астасып, керіліп жатқан кеңістікте қоршаған орта табиғатымен үйлесімділікте өзіндік дүниетанымдарын қалыптастырған. Бұған негіз болған - табиғат пен адамзаттың рухани үйлесімділігіне тікелей байланысы еді. Бұл қазақ даналығына тән өзіндік ерекшеліктерінің айғағы. Аты аңызға айналған дала данышпаны Анарыс, қазақ сөз өнерінің атасы танылған Майқы би, халық жадында өзі өнерпаз, әулие, әрі дана тұлға ретінде қалған Қорқыт ата, рухани мұра қалдыра білген көшпелілер философы Асан Қайғы, жезтаңдай шешендігімен аты шыққан Жиренше шешендерден бастау алған даналық дәстүрінде сөз өнерінің қадір-қасиеті танылған. Қазақ халқы әр заманда айтылған сөзге үлкен мән бере білген. Тапқыр да ұлағатты сөздер, мағынасы терең, кесімді, ұшқыр ойлар, ғибратнама өсиеттер даналықтың өзегі болып табылады. Даналықты бойына сіңіріп өскен халқымыз сонау көне заманнан бері осы ұғымның мәнін аша түскен.

Соның нәтижесінде даналыққа ұмтылған, сөз қадірін ту еткен қазақ ойлау жүйесінде тән философиялық ойлау дәстүрі өз жалғастығын тапқан. Ол халқымызға тән өзіндік төл ұлттық болмысының басты ерекшелігі –көшпенділік дәстүріне, табиғат пен адамдар арасындағы үйлесімділікте, жарасымдылықта негізделуінде. Көшпелі ортада өздерінің өмір сүрі тәртібіне бейімделген дүниетанымдық жүйесі қалыптасқан. Бұл түркілер дәстүрінен бастау алған кеңістік пен уақыт туралы түсініктер ерекше сипатта болғанын аңғартады.

Қазақ өз рухани дүниесінде мынау шексіз де шетсіз аспан әлемі мен жер бетін оймен бағдарлай танып, білуге ұмтылған. Бүкіл әлем арқылы өзін-өзі тануға, ұғынуға әрекеттенеді. Сондықтан да қазақ даналыққа, әсемдік пен көркемдікке, ізгілік пен ар-ұжданға мойын ұсынған, олардың құдіретіне бас иген. Себебі, даналықтың негізі адамгершіліктен келіп шығады. Адамгершілік, өз кезегінде, халық дүниетанымының өзегі. Ата-бабамыздың қасиетті өсиеті, даналық сөздері адамгершілікке, имандылыққа бастап, баулиды, адамға да, қоғамға да рухани тірек. Әрі биік парасаттылық, асқақ адамгершіліктің, арқалы ойдың қазынасы. Бұл құндылықтардың барлығы замана ағымына қарай адамның қадір-қасиетін, ой-санасын, оның моральдық-адамгершілік принциптерін, жалпы адамның адамдық болмысын анықтайтын философиялық категориялар.

Қазақ елі ерте дүние тарихынан бастап-ақ өзіндік табиғи даму жолында қалыптасқан құндылықтары мен өзіндік мәдени өркениет жетістіктерінің тұтастығын сабақтастыра дамытқан көшпелі халық. Ұлттық мәдениетіміз тарихи дамудың ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық бейнелер болмысының қадір-қасиеті жүйелерін бір-бірімен байланыстырушы дәнекері болып келеді. Қазақ өз болмысына тән руханилық пен дүниетанымды өмірге әкелді. Бұл - дүниені танудың қазақи формасы, дүниені өзінше қабылдау ерекшелігі.

Дүниені тану, қабылдау халықтың тарихынан, ғылымынан, өмір сүру тәсілінен, мәдениетінен көрінеді. Осы дүниені тану ерекшелігі оның ойлау қабілетімен тікелей байланысты болады. Тарихи, ғылыми, мәдени зерттеулер барысында қазақтың көшпенділік өмір-салтынан, философиясынан, соның ішінде халық фольклорынан адам баласының өмірін, болмысын, жалпы қоғамдағы ролін қарастыру негізінде ұлттық болмысты байқаймыз. Ұлы дала төсіндегі халқымыздың мыңдаған жылдар бойындағы қалыптасқан шығармашылығы, жеке адамның рухани ізденісі, халық даналығы, міне осы ұлттық қадір-қасиетімізге тән құндылықтар қазығы. Қазақ халқының бойындағы ұлттық болмысқа, ұлттық дарын-қабілет, ерекшелігіне тереңдей көз жіберсек одан ұлт тұтастығының негізін көреміз. Халықтың ділі - оның әдет-ғұрпында, тілінде, ұлттық салт-дәстүрінде, бала тәрбиесінде, мінез-құлқы мен рухани тіршілігінде. Дүние кеңістігін шыр айналып, ең далада көшіп жүрген аталарымыздың тұрмыс-тіршілігі бұл - болмыс айнасы. Оны біздер өмір тәжірибесінен алынған жыр-толғаулар, өсиеттер, аңыз, ертегі, мақал-мәтел, шешендік нақыл сөздерден көреміз.

Шын мәнінде, бүгінде мағынасы терең осынау тарихи мұралардың мән-мазмұнының тереңінен ашылуы тарихи әділдіктің салтанат құруын айғақтайды. Халқымыздың рухани мұралары ұрпақтар байланысын және уақыт үндестігін білдіреді. Бұл – ата-бабамыздың рухына тағзым етіп, жас ұрпақты ізгілікке, отан-сүйгіштікке бағыттайтын бағыт-бағдар. Сондықтан да қазіргі өркениет «жедел» алға басқан сайын келер ұрпақ үшін оның маңызы зор демекпіз.

Жалпы кез келген ұлттың ұл болып қалыптасуында оның тіршілік мекені, географиялық ортасы, табиғат дүниесінің ықпал-әсері зор болса керек. Соған қарағанда Ұлы даланы мекендігін бабалар дәстүріне тән адамдық қасиеттердің табиғатпен ұлы үндестігі, үйлесімділігі ғажайып таңқаларлықтай. Сонымен бірге, бұл үндестіктен ұлттық сана-сезім астарындағы халқымызға тән мінез-құлықты, рухани дүниесін айқындайтын құндылықтарын байқағандаймыз. Қазақ халқының мінез-құлқы оны қоршаған орта, дәлірек айтқанда кең далалық кеңістікке, тұрмыс-қарекетіндегі шаруашылығына байланысты қалыптасқан. Байсалды өмір сүру, кешірімді болуы, кең пейілділігі, әңгіме барысында әр нәрсенің мән-жайын жете түсінуі, әр сөзді талдап, пайыммен жауап беруі, мұның барлығы, сайып келгенде, халқымыздың табиғатының қарапайымдылығын көрсетеді. Көбіне-көп халық шығармашылығында ең алдымен адамның мінез-құлық жүйесіндегі ізденісінде имандылыққа, инабаттылыққа, ізгілікке тән құндылықтарға ерекше көңіл бөлінген. Атап

айтар болсақ, адамдардың бір-бірімен өзара қарым-қатынасы, өмірдің өзегін жалғастырушы ұрпақтың өмірге келуі, адам баласының өсіп-жетілуі мен қартайып, өмірден өткенге дейінгі аралықтағы тіршілігі, тіршіліктегі адамдар арасындағы түсінік, құрмет, ізет, ата-ана мен балалары арасындағы сыйластық сияқты алуан түрлі өмірде маңызын жоймайтын көкейтесті мәселелер назардан тыс қалған емес. Ал көшпелі өмір дәстүрдің табиғат-анамен, күнделікті тұрмыспен етене тығыз болуын ұйымдастыру тәжірибесі тап осыны талап етті. Күнделікті өмір салтына бұл өмірде көргенінен көңілге түйгені көп «көненің көзі, көзенің сынығы» іспетті қарияларға ізет, үлкендерге құрмет көрсету, әлсіздерге қамқорлық жасап отыру сияқты қасиеттер тән болған.

Тарихтың терең қатпарларындағы дүниетанымдық иірімдердің мән-мазмұнын түсіну, өз кезегінде, ежелгі дүниедегі рухани мұрадан даналықты іздеудің көрінісі. Жалпы рухани мұраларды жаңғырту мақсаты, өз кезегінде ұлттың өзіндік келбетін танытатын ұлттық құндылықтарды бойына сіңіруге, ұлттық мәдениет, салт-дәстүрді құрметтеуге насихаттайды; туған еліне, «кіндік қаны тамған туған жеріне» деген адамның отансүйгіштік қадір-қасиетін тереңдетіп, шындаса керек; Ұлы Дала рухының құдіреті өз перзенттерін биік белестерге, үлкен жеңістерге, жасампаздықтарға бастаса керекті.

Қазақтың арғы-бергі тарихына көз салсақ, атақты адамдарымыз аз болмаған. Осындай тарихи тұлғалардың қатарында Бұқар жырау Қалқаманұлының орыны ерекше демекпіз. Халық данышпанының арманы – халық арманы, қазіргі заман тынысы, мақсат-мүддесі, ізгі тілегі тек ел-жұртының игілігі, болашақ қамы болағандығын естен шығармаған жөн. Асқан кемеңгер ойшыл, қоғам қайраткері, жыр нөсері Бұқар жырау Қалқаманұлының дүниетанымдық көзқарастарындағы қазақ рухының жаршысы ретіндегі рөлі өте зор демекпіз. Дана жырау батырлығымен, көсемдігімен, шешендігімен еліне қадірлі болған аса айрықша тұлға.

Бұқар жыраудың бастан кешкен өмір жолы мен шығармашылығы, жырлары мен нақыл-өсиеттері ұрпағына қалдырған орасан зор рухани мұра болып табылады. Рухани жаңғырумен болашаққа ұмтылыс осындай болса керекті. Елдік пен ерліктің үлгісін көрсеткен, тарихи санада берік орын алған, бабаларымыздан қалған бұл рухани қазына туған жеріне деген сүйіспеншілік сезімімен астасып жатқан бірбеткей ерлік, батырлықтың ғана емес, ең бастысы, осындай қасиеттермен үйлесім тапқан сөзден өрнек өрген хас ақылмандықтың көрінісі. Оған дәлел мына бір толғау жолдары:

Асқар таудың өлгені –

Басын мұнар шалғаны.

Көктегі бұлттың өлгені –

Аса алмай таудан қалғаны.

Ай мен күннің өлгені –

Еңкейіп барып батқаны.

Айдың шалқар өлгені –

Мұз болып тастай қатқаны.

Қара жердің өлгені –

Қар астында жатқаны.

Өлмегенде не өлмейді?

Жақсының аты өлмейді,

Ғалымның хаты өлмейді [1, 42 б.].

Бірлігінен айрылмаған, ұлттық санасынан арылмаған елдің рухани тізгіні ендігі жерде көркем сөз билігіне көшкендігінің айғағы - Бұқар жыраудың өмірі мен қызметі. Ежелгі мұра ұлттың тұтастығын сақтауда оның рухына жол беріп, болашаққа бой сермеген, айрықша қуатты құбылыс ретінде өміршеңдігімен елдің көкірек көзін ашты. Ұлттық рухтың ауыр салмағы осы қайраткерлерге түскен еді. XVIII ғасыр тарихында табиғатынан ерекше жаратылған, даналық ойымен, ақылман шешендігімен, өзіндік терең болмысымен ой салған бабамыз - Бұқар жырау. «Дуалы ауыз» кемеңгер ойшылдың мақсаты:

«...Арманым – бірлік, арманым,

Арманым үшін қармандым» [2, 79 б.];

«...Сақта қазақ бірлігін,

Токсанға келген қарт Бұқар,

Осы соңғы тілегі» [3, 86 б.].

Ұлы ғалым Мұхтар Әуезов өз ойын былайша білдірген: «Біз жоғарыда зар заман сарыны Абылай тұсындағы екі алуан ақыннан басталады дедік. Біреуі – ақылшы би, қария, екіншісі – толғаушыл жырау. Енді осы жіктің адамдары кім, соларға келейік. Өзірше бұл жіктің алғашқысына қосатынымыз – Асан қайғы, екіншісі – Бұқар жырау...» [4, 90 б.].

Сонымен, қазақ рухани әлеміндегі даналықты әлеуметтендіретін ақыл-парасаты, ой-зердесі, болмысымен өмірге әкелетін - қашан да жеке тұлға, дана, ойшыл адамдар. Қазақ философиясы дегенде XVIII ғасырда өмір сүріп, ел тізгінін қолға алып, сөз өнерінің үлгісін жасаған, даналықтың, дарындылықтың тұғырынан көрінген атақты әулие абыз – Бұқар жыраудың есімі, ойы, түсінігі, көзқарасы ойға оралады. Бұл жерде сөз болып отырған - оның телегей дарын иесі ретінде алты алаштың тіл өнерін меңгерген дарындылық қасиеті жыраулық, шешендік дәстүрлеріндегі алатын орны. Бүкіл әлеуметті аузына қаратқан, өмірден түйгендерін ақыл таразысына тартатын данагөй ақылман келер ұрпаққа мұра етіп қалдырған тек жыр-толғаулары, ой-тұжырымдары ғана емес, сонымен қатар оның іс-әрекеті, халқына сіңірген еңбегі, өмірі де үлгі тұтарлық өнеге мектебі.

Көріп отырғанымыздай, ел тарихында ерлігімен, елге сіңірген еңбегімен, ерекше адамгершілік қасиетімен халыққа қалаулы болған, ұлттық дәстүрді сақтаушы, жалғастырушы алыптар өткен. Мұндай асыл қасиеттерін олардың ақыл-ой, адамгершілігі, қайрат-жігері мен қайсарлығынан, қайран қалдыратын таудай биік тұлғасынан, шеті-шегі жырақ мекен-тұрағынан, салт-дәстүрінен, өмір тәжірибесінен түйген тәлімді сөздерінен көреміз. Кең даланы ен жайлап, еркін дәурен кешкен олардың өр мінез, кеңпейілділігімен ұлттық ерекшелігімізді жоғалтпауға, салт-дәстүрімізді сақтауға үндеген ұлағатты лебіздерінен танымыз.

Ұлттық ерекшелікті сақтай отырып, ата-баба дәстүрінен рухани құндылықтарды баянды етуде ұлттық рухты дәріптеу шарт. Бұл жерде ұлттық құндылықты айқындаушы фактор ретінде әрі оның өзектілігін айқындауда халқымыздың тыныс-тіршілігінің көзі ұлттық танымдарын алыс замандар қойнауынан қайта жаңғырту керектігі қазіргі өмір қажеттілігі екендігін танытып отыр.

Соған қарағанда, Рухани жаңғыру – бұл ұлттық болмыстың негізінде ұрпақтар сабақтастығымен ғасырдан ғасырға жалғасқан қазақ халқының өмірлік ұстанымдарының, адамзаттық керемет қадір-қасиетке ие болған өшпес даналық үлгілерінің үрдісі өзінің даму жолындағы өткен кезеңдер игілігін түлету.

Пайдаланылған әдебиеттер:

Қалқаманұлы Бұқар. Ай, Абылай, Абылай! Толғаулар. – Алматы: Жалын, 1993. -96 б.